ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 1728-2292 (Print)

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ 1(62)/2026

Засновано 1958 **року**

DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292/2026/1-62

Висвітлено актуальні проблеми міжнародних відносин, питання сучасної системи міжнародного права, особливості розвитку світового господарства та міжнародних економічних відносин.

Для викладачів, наукових співробітників, аспірантів і студентів.

Відповідальний за випуск – Нанавов Антон, канд. екон. наук, доц.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	**Дорошко Микола, д-р іст. наук, проф.** (Україна)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	**Білоцький Сергій, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Донай Лукаш, д-р політ. наук, проф.** (Польща)**; Еспіноза Гастон, д-р іст. наук, проф.** (США)**; Ігнатьєв Павло, д-р політ. наук, проф.** (Україна)**; Медведєва Марина, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Нанавов Антон, канд. екон. наук, доц. (заст. голов. ред.)** (Україна)**; Піпченко Наталія, д-р політ. наук, проф.** (Україна)**; Приятельчук Олена, д-р екон. наук, доц.** (Україна)**; Резнікова Наталія, д-р екон. наук, проф.** (Україна)**; Смирнова Ксенія, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Філіпенко Антон, д-р екон. наук, проф.** (Україна)**; Хлистун Ганна, канд. політ. наук (заст. голов. ред.)** (Україна)**; Хонг Ліу, д-р політ. наук, проф.** (Сінгапур)**; Циганов Сергій, д-р екон. наук, проф.** (Україна)**; Цирфа Юлія, канд. політ. наук, доц. (заст. голов. ред.)** (Україна)**; Шнирков Олександр, д-р екон. наук, проф.** (Україна)

Адреса редколегії	**ННІ міжнародних відносин** **вул. Іллєнка, 36/1, м. Київ, 04119** **☎ (38044) 481 44 14** **e-mail: intern.bulletin@knu.ua** **web: intern.bulletin.knu.ua**
Затверджено	**вченою радою ННІ міжнародних відносин** **14.04.26 (протокол № 9)**
Зареєстровано	**Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення** **Рішення № 1089 від 28.03.24** **Ідентифікатор друкованого медіа: R30-03796**
Атестовано	**Міністерством освіти і науки України (категорія Б)** **Наказ № 894 від 10.10.22** **Наказ № 320 від 07.04.22** **Наказ № 1290 від 30.11.21**
Засновник та видавець	**Київський національний університет імені Тараса Шевченка** **Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"** **Свідоцтво про внесення до Державного реєстру** **ДК № 1103 від 31.10.02**
Адреса видавця	**ВПЦ "Київський університет"** **б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601** **☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28** **e-mail: vpc@knu.ua**

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ВПЦ "Київський університет", 2026

Матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

ЗМІСТ

ШЕВЧЕНКО Олена
Європейські проєкти сталого розвитку в країнах-партнерах:
трансформація пріоритетів у новому безпековому вимірі 5

ПЕРЕПЕЛИЦЯ Григорій, МАЛЮТІН Олександр
Безпека європи без США: виклики та перспективи в умовах російської агресії проти України 14

ІГНАТЬЄВ Павло, ЧЕБАН Ірина
Контрабандна торгівля як явище прикордонних регіонів Бразилії 22

АНДРЄЄВА Ольга
Порівняння міжнародних рейтингів України та Польщі в основних сферах: безпековий погляд 28

БОНДАРЕНКО Лілія
Публічний вплив як інструмент управління в дипломатичних установах в умовах кризи 36

ПАРФІНЕНКО Анатолій
Туризм як транснаціональний актор міжнародних відносин холодної війни
та позаблокової політики колишньої Югославії 43

ФРОЛОВА Оксана, ЯНЮК Аліна
Соціальні медіа як аспект публічної дипломатії України під час повномасштабного вторгнення 52

ШУСТЕНКО Софія
Політичний контекст медійних проєктів Ради Європи в Україні 57

ПРИЛЮК Вячеслав
Медіаномика – динамічна інноваційна галузь глобальної економіки 64

АЛЄКСЄЙЧЕНКО Олександр
Цифровий вимір політики Російської Федерації в ЄАЕС: особливості асиметричної інтеграції 72

БУТ Станіслав
Чинник військово-технічного співробітнитцва у відносинах Україна – КНР 80

РАЙКОВ Артур
Трансформація вірменсько-російських відносин у посткарабаський період:
стратегія обережного дистанціювання 87

НАМОНЮК Василь, МАЛЮГА Аріна
Конфлікт операційної стійкості та екологізації аутсорсингу в епоху глобальних шоків 96

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 327.8:338.48(497.1)"1948/1991"
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2292.2026/1-62/43-51

Анатолій ПАРФІНЕНКО, канд. іст. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-5951-0230
e-mail: parfinenko@karazin.ua
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, Україна

ТУРИЗМ ЯК ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИЙ АКТОР МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ ТА ПОЗАБЛОКОВОЇ ПОЛІТИКИ КОЛИШНЬОЇ ЮГОСЛАВІЇ

Вступ. ***У біполярній системі міжнародних відносин періоду холодної війни Югославія посідала виняткове місце як соціалістична держава, що після розриву з СРСР сформувала власну модель розвитку та політику позаблоковості, перетворившись на важливий елемент стратегічних розрахунків обох наддержав. У цьому геополітичному контексті міжнародний туризм вийшов за межі суто економічної та культурної сфери й набув значення транснаціонального актора, який активно підтримувався США як інструмент "мирного залучення" Югославії до західного політико-економічного простору. Це зумовлює необхідність концептуалізації міжнародно-політичного потенціалу туризму на прикладі Югославії як ключового позаблокового актора.***

Методи. ***Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує базові методи міжнародно-політичної науки. Застосовано системний, історико-дескриптивний і структурно-функціональний методи, які дозволили осмислити туризм як інструмент транснаціональної взаємодії та розширення ліберального світового порядку. Джерельну базу доповнили матеріали американських дипломатичних і розвідувальних архівів, що дало змогу реконструювати сприйняття туристичної мобільності в стратегічних розрахунках США.***

Результати. ***Установлено, що залучення західних туристичних потоків стало одним із ключових шляхів виходу Югославії з дипломатичної ізоляції після 1948 р. та важливим інструментом її включення до західних мереж економічного й культурного обміну без формального відходу від позаблоковості. Підтримка свободи пересування, подорожей і туризму вписувалася у трансформацію американської політики від класичного "стримування" до логіки "конструктивного залучення", спрямованої на поступову зміну соціалістичного режиму через відкритість і взаємозалежність. Водночас туризм виконував важливу функцію демонстрації альтернативної, "ліберальнішої" версії соціалізму та дистанціювання від радянської моделі, що дозволяло Белграду позиціонувати себе як міст між Сходом і Заходом та поєднувати позаблоковість із поступовим включенням до ліберального світового порядку.***

Висновки. ***Доведено, що в умовах холодної війни туризм перетворився на важливу форму транснаціональної акторності, здатну продукувати політичні, економічні та ідентифікаційні ефекти поза межами класичної дипломатії. Югославський кейс засвідчує, що мобільність і туристичні обміни стали інструментами довгострокового впливу, працювали на розмивання біполярних кордонів і просування ліберального світового порядку, у чому роль США була системоутворювальною. Туризм виступив структурним компонентом позаблокової політики Югославії та важливим чинником трансформації її зовнішньополітичної ідентичності.***

Ключові слова: ***холодна війна, міжнародний туризм, Югославія, транснаціональні актори, політика неприєднання, стримування, зовнішня політика США, ліберальний світовий порядок.***

Вступ

У біполярній системі міжнародних відносин періоду холодної війни Югославія посідала виняткове місце як соціалістична держава, яка після розриву з СРСР у 1948 р. сформувала власну модель соціалізму й обрала зовнішньополітичну позаблоковість, що зробило її ключовим елементом стратегічних розрахунків обох наддержав. Для Сполучених Штатів незалежна Югославія розглядалася не тільки як об'єкт стримування радянського впливу в Східній Європі, а й як своєрідний "клин", здатний підірвати монолітність радянського блоку та створити прецедент альтернативного, національно орієнтованого соціалізму. Залучення Югославії в "орбіту" політико-економічного впливу Заходу відбувалося не через військову інтеграцію, а шляхом економічної, фінансової та інституційної підтримки, що дозволяло зберігати її позаблоковий статус і використовувати як "вітрину" ліберальнішої альтернативи радянській моделі розвитку.

У такому геополітичному контексті міжнародний туризм набув значення повноцінного транснаціонального актора холодно війни, який активно підтримувався та просувався США як інструмент розширення сфери впливу ліберального світового порядку. Для Югославії, яка відкрилася для західних туристичних потоків значно раніше за інші соціалістичні країни, туризм став каналом "мирного залучення" до західного політико-економічному простору, інструментом легітимізації моделі "самоврядного соціалізму" та важливою складовою її зовнішньополітичної ідентичності як буферної держави між Сходом та Заходом. Водночас, у наукових дослідженнях холодної війни роль туризму тривалий час залишалася маргіналізованою, що зумовлює необхідність переосмислення його значення як поля конкуренції ідей, ідентичностей і форм впливу в межах біполярної міжнародної системи, особливо на прикладі Югославії як ключового позаблокового актора.

Метою публікації є розкриття міжнародно-політичного потенціалу туризму як транснаціонального актора міжнародних відносин холодної війни та структурного компонента югославської політики позаблоковості. Зокрема, висвітлення ролі туризму у просуванні ліберального світового порядку, "мирному залученні" Югославської держави до сфери політико-економічного впливу Заходу в умовах формального збереження позаблокового статусу та формуванні зовнішньополітичної ідентичності як країни "третього шляху".

Огляд літератури. Сучасний міжнародно-політичний дискурс проблематики холодної війни дедалі активніше відходить від державоцентричних моделей аналізу, зосереджуючись на транснаціональних процесах, недержавних акторах і "м'яких" вимірах глобального протистояння. Теоретичні підвалини такого підходу були закладені у працях Дж. Розенау, який, аналізуючи транс-

© Парфіненко Анатолій, 2026

ISSN 1728-2292 (Print)

формацію міжнародної системи під впливом глобалізації, наголошував на розширенні кола учасників міжнародних відносин. У статті "Турист і терорист: дві крайнощі міжнародного континууму" (Rosenau, 1979) він окреслив туриста як символ нового "міжнародного континууму", в межах якого мобільність і повсякденні контакти набувають політичного значення.

У межах дослідження холодної війни значний масив праць присвячено еволюції югославської зовнішньої політики, позаблоковості та Руху неприєднання. Праці К. Бекх (Boeckh, 2014), Р. Нібура (Niebuhr, 2018), З. Стопіча (Stopić et al., 2024) розкривають зовнішню політику Югославії як ключовий інструмент формування міжнародної легітимності держави, що через стратегію "югославського глобалізму" та лідерство в Русі неприєднання дозволяло малій державі виступати активним суб'єктом світової політики, балансуючи між наддержавами до моменту краху цієї системи. Т. Яковіна концептуалізує югославську модель зовнішньої політики в умовах біполярного протистояння, демонструючи як країна формувала активну багатовекторну присутність через неприєднання, глобальні контакти та "активне співіснування" між Сходом та Заходом (Jakovina, 2017). Колективні монографії за редакцією П. Стуббса (Stubbs, 2023), а також А. Романо та Ф. Ромеро (Romano, & Romero, 2020) підкреслюють, що взаємодія соціалістичних режимів із Заходом у добу холодної війни не зводилася лише до біполярної логіки "стримування", а набувала форм економічної, культурної та інституційної взаємодії, у межах якої Югославія виступала основним простором модернізації та альтернативної глобалізації.

Економічні та структурні засади югославської політекономії "самоврядного соціалізму" проаналізовано у роботах М. Уваліч, яка розглядає ринковий соціалізм як передумову відкритості до Заходу. Монографія К. Конти (Konta, 2020) розкриває вплив американської "м'якої культури", яка слугувала зовнішнім імпульсом для внутрішніх реформ у Югославії, сприяючи рухам за децентралізацію, ринкову економіку та демократизацію.

Міждисциплінарне дослідження "Туризм і подорожі під час холодної війни" висвітлює особливості функціонування туризму як інструменту культурної дипломатії та засобу подолання ідеологічних бар'єрів між Сходом та Заходом (Pedersen, & Noack, 2020). Монографія за редакцією Г. Грандітс і К. Тейлор (Grandits, & Taylor, 2010) присвячена комплексному дослідженню туризму та дозвілля як проєкту побудови соціалістичного суспільства в Югославії. Публікація І. Чукаріна ретельно висвітлює вплив політики "відкритих дверей" на міжнародну взаємодію та соціально-економічні стратегії Белграда (Tchoukarine, 2014).

Водночас у більшості досліджень туризм залишається другорядним сюжетом – економічним або культурним. Праці О. Парфіненка окреслюють його потенціал як міжнародно-політичного актора та структурний компонент ліберального світового порядку (Parfinenko, 2025a; Parfinenko, 2025b). Пропонована публікація розвиває цей підхід, інтегруючи політику подорожей і туризму в Югославії в аналітичну рамку трансформації американської стратегії – від класичного стримування до політики "конструктивного залучення" та "керованої відкритості". Вона спирається на матеріали дипломатичних архівів США, документи ЦРУ, Світового банку, що дозволяють концептуалізувати туризм не тільки як структурний компонент позаблокової політики Югославії, а й інструмент транснаціональної взаємодії, який працював на розширення ліберального світового порядку.

Методи

Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід, що поєднує інструментарій теорії міжнародних відносин, історії та політичної соціології. Теоретична рамка спирається на концепції ліберального інтернаціоналізму, "м'якої сили" та транснаціональних акторів (Р. Кеогейн, Дж. Най, Дж. Розенау), що дозволяє інтерпретувати туризм як форму недержавної акторності, інтегровану у механізми "мирного залучення", просування ліберального світового порядку та трансформації біполярної системи.

Ключовим методологічним інструментом є системний підхід, у межах якого туризм розглядається як структурний компонент міжнародного середовища холодної війни, пов'язаний із еволюцією американської стратегії від класичного "стримування" до логіки "конструктивного залучення". Структурно-функціональний аналіз застосовано для виявлення ролі туризму в югославській моделі позаблоковості – як економічного ресурсу, інструмента самопрезентації та каналу включення до західних мереж обміну без формальної інтеграції у блокові структури.

Історико-дескриптивний і проблемно-хронологічний методи використано для реконструкції еволюції туристичної політики Югославії після 1948 р. та її зв'язку з геополітичними трансформаціями, розривом із СРСР і зміною стратегічних підходів США до Белграда. Компаративний метод застосовано для зіставлення югославського кейсу із ширшими практиками політики Заходу щодо соціалістичного світу – передусім у площині переходу від жорсткої логіки блокового стримування до інструментів економічної взаємозалежності, мобільності та культурних контактів. Це дало змогу показати специфіку Югославії як виняткового простору ранньої лібералізації мобільності та експериментального поля "мирного залучення" порівняно з іншими соціалістичними режимами. Дискурсивний аналіз використано для дослідження того, як туризм і мобільність репрезентувалися в американських стратегічних документах, публічній дипломатії та югославському зовнішньополітичному наративі. Це дозволило концептуалізувати туризм не лише як економічну практику, а як поле ідейної конкуренції та виробництва зовнішньополітичних смислів.

Результати

Радянсько-югославський розкол 1948 р. не тільки поставив Югославію в унікальне для біполярної системи становище міжнародної ізоляції з боку країн соціалістичного табору, а й вплинув на подальший перебіг холодної війни та трансформацію характеру блокового протистояння, насамперед у Східній Європі.

Зауважимо, що у перші повоєнні роки комуністичний уряд "другої Югославії" на чолі з Й. Тіто рухався у фарватері радянської зовнішньої політики та політично-економічної моделі, відмовившись від участі у "плані Маршала", започаткувавши націоналізацію промисловості, колективізацію сільського господарства, прискорену індустріалізацію та політичні репресії. Белград обмежував відносини зі США та підтримував Москву в міжнародних питаннях, демонструючи формальну блокову солідарність.

Водночас югославський випадок принципово відрізнявся прагненням до збереження реального політичного суверенітету. Харизматичний югославський лідер, Й. Тіто, який відіграв ключову роль у визволені Балкан від нацистів і створенні Югославської держави, не приймав моделі підпорядкованості Москві та наполягав на проведенні самостійної зовнішньої політики, орієнтованої на національні інтереси. У дослідженні Дж. Перович

показано, що особливе роздратування радянського керівництва викликали самостійні дії Белграда щодо розміщення югославських дивізій в Албанії, підтримка комуністичного руху під час громадянської війни в Греції (1946–1949), а також плани щодо створення Балканської федерації під проводом Югославії (Perovic, 2007). Такі ініціативи підривали монополію СРСР на політичне керівництво соціалістичним табором і формували в Москві побоювання появи альтернативного центру сили у Південно-Східній Європі.

Відмова югославського керівництва визнати ультимативні звинувачення в антирадянській лінії та ревізіонізмі, що були висловлені у листі Сталіна та Молотова в березні 1948 р., та подальше ухвалення резолюції Комінформу "Про стан у комуністичній партії Югославії" (Information Bureau of the Communist…, 1948) надали конфлікту відкритого й публічного характеру. Звинувачення в "націоналізмі" та виключення югославської компартії з Комінформу стали не тільки актом політичного покарання, а й сигналом для всього соціалістичного табору неприпустимості автономної лінії розвитку. Подальша ескалація супроводжувалася розривом дипломатичних відносин, масованою антиюгославською пропагандистською кампанією, економічною блокадою та концентрацією військ країн-сателітів СРСР уздовж югославських кордонів.

Усе це об'єктивно підштовхнуло Белград до пошуку альтернативних каналів взаємодії із Заходом та перетворило конфлікт на структурний чинник світової політики, який залишався актуальним до завершення холодної війни. І попри офіційне радянсько-югославське примирення (1955), процес "нормалізації" мав обмежений характер і не усував протиріч між двома моделями соціалізму. "Тітоїзм" був неприйнятним для Кремля, тому загроза радянського втручання залишалася важливим чинником стратегічних сценаріїв. Будь-яка потенційна криза на Балканах загрожувала не тільки радянською інтервенцією, для відбиття якої з 1969 р. в Югославії втілювалася концепція "озброєної нації", коли кожен готувався до використання зброї в колективній обороні, а й глобальним зіткненням між наддержавами.

Пошук Югославією контактів зі США ускладнювала як підтримка Тіто комуністичних рухів у Греції та Туреччині, так і концепція "стримування комунізму", ідеологічні основи якої були сформульовані у відомій "довгій телеграмі" Дж. Кеннана (лютий, 1946 р.). Водночас, саме Кеннан, на той час директор Центру планування політики – ключового "мозкового центру" Державного департаменту, став ініціатором перегляду американської стратегії щодо Югославії. У секретній доповіді "Ставлення уряду США до подій в Югославії" від червня 1948 р. Кеннан наполягав на необхідності заохочення появи "справжньої Югославії" як "самостійної політичної особистості" за умови її готовності до зближення із Заходом. У документі підкреслювалося, що "вперше в історії" один зі "слуг міжнародного комуністичного руху", який контролював територію, збройні сили та політичну організацію, зумів "кинути виклик владі Кремля", продемонструвавши можливість альтернативного шляху розвитку. Цей прецедент розглядався як потенційний каталізатор зростання комуністичного націоналізму в регіоні та подальшої ерозії радянського табору (U.S. Department of State, 1948a). Принципово важливо, що цей документ не мав характеру експертної записки, а був схвалений держсекретарем Дж. Маршаллом і Радою національної безпеки, а його ключові висновки були розіслані американським дипломатичним місіям. Інституційне закріплення цієї лінії зумовило поступове зняття економічних обмежень щодо Белграда, налагодження співробітництва, лібералізацію режиму мобільності та формування передумов для використання Югославії як важливого елемента коригування американської стратегії "стримування" у напрямку "керованого залучення" стосовно країн Східної Європи.

Радянсько-югославський розкол став не тільки безпековим викликом для Белграда, а й тригером глибокої трансформації внутрішньої моделі розвитку та міжнародного позиціонування держави. В умовах фактичної ізоляції в соціалістичному таборі та обмеженої довіри в капіталістичному світі, югославське керівництво було змушено переосмислити радянську політико-економічну систему й запровадити власну модель соціалізму, засновану на децентралізації, робітничому самоврядуванні та елементах ринкової конкуренції (Uvalić, 2018). Саме ця гібридність стала підґрунтям для тривалого балансування Югославії між Сходом і Заходом та відкривала можливості для маніфестації ідей "третього шляху" у зовнішній політиці, що спирався на принципи "позаблоковості" та "неприєднання".

Попри зацікавлення, яке югославський досвід викликав серед лівих рухів, інтелектуалів і політиків у різних регіонах світу, міжнародне сприйняття Югославії залишалося вкрай суперечливим. Масштабна інформаційно-пропагандистська кампанія Кремля формувала образ Белграда як "зрадника" соціалізму й "поліцейської держави фашистського типу" (Information Bureau …, 1949). Водночас для Заходу країна тривалий час залишалася так само ідеологічно "чужою" комуністичною державою. За цих умов вихід із ізоляції вимагав нетрадиційних інструментів, здатних обійти жорсткі рамки блокового протистояння. Таким інструментом став міжнародний туризм, який у післявоєнний період дедалі більше набував значення не просто економічного сектору, а й каналу міжнародної комунікації, культурної дипломатії та символічного представництва держави.

На тлі відсутності союзників і загострення безпекових загроз югославська влада розгорнула цілеспрямовану й агресивну туристичну політику, надавши іноземному в'їзному туризму стратегічного зовнішньополітичного значення. В умовах, коли громадянам країн "народної демократії" було заборонено відвідувати Югославію, масова присутність західних туристів мала відіграти роль своєрідного "плебісциту довіри", покликаного засвідчити життєздатність югославської моделі та міжнародну легітимність політичного режиму Тіто поза рамками радянської "орбіти". Іноземні відвідувачі мали "на власні очі" переконатися в реальності югославського експерименту та спростувати ярлики радянської пропаганди. Показово, що вже у 1948 р. Й. Тіто у розмові з американським послом Кавендішом Кеннаном щодо першочергових потреб югославської сторони порушив питання "скасування туристичної заборони" як перший пріоритет. При цьому особливу увагу югославського керманича до "розблокування" туристичних обмінів посол у своєму звіті пояснював "політичними чинниками" (U.S. Department of State, 1948b). Фактично йшлося про використання міжнародної мобільності як інструменту зовнішньої легітимації режиму та виходу Югославії з міжнародної ізоляції.

Ініціативи югославського керівництва щодо лібералізації туристичних контактів отримали "позитивний відгук" в американській політиці та медійному дискурсі. Приміром, у вересні 1949 р. агентство Associated Press репрезентувало Югославію не як типову комуністичну диктатуру, а як своєрідну "туристичну Мекку", уряд якої

провадить курс на модернізацію. Наголошувалося, що одним із ключових інструментів цієї політики стали "відкриті кордони", надання іноземним туристам можливості вільного пересування країною та насолодження природною красою. Це мало сприяти економічному розвитку та зростанню добробуту населення. Відповідні наративи підкріплювалися публікаціями світлин адріатичних курортів на шпальтах провідних американських газет із заголовками на зразок "Югославія вітає туристів", які акцентували на впровадженні югославським урядом "нового та доброзичливого режиму прийому іноземних відвідувачів" (Associated Press, 1949).

Вже на початку 1950-х рр. ця стратегія дала відчутні результати. Західні медіа дедалі частіше репрезентували Югославію як "іншу" комуністичну країну, відкриту для світу й модернізації, а туристичні потоки із Західної Європи та США зростали рекордними темпами. Ключовим меседжем югославської стратегічної комунікації стало гасло "Приходь та побач правду" ("Come and See the Truth"), яке було сформульоване одним із ідеологів режиму Е. Карделем, який на той час був міністром закордонних справ (Tchoukarine, 2014, p. 170–171). Як слушно зауважують Грандіс і Тейлор, міжнародному туризму в цей період надавалося майже "утопічне значення" – ознайомити з югославським експериментом, спростувати радянські ярлики та вийти з дипломатичної ізоляції. До кінця існування Югославії, він "залишався інструментом легітимації режиму та югославського бренду" (Taylor, & Grandits, 2010, p. 20).

Вихід з міжнародної ізоляції зумовив поступовий перехід Белграда від режиму оборонного виживання до активного ствердження власної суб'єктності у біполярній системі, що передбачало отримання певних безпекових гарантій, дипломатичне маневрування з метою використання існуючого суперництва між наддержавами та демонстративне дистанціювання від логіки блокового протистояння (Rajak, 2014, p. 155–156). Розвитку нового дипломатичного треку Югославії сприяло підписання Балканського пакту (1954) із країнами-членами НАТО – Грецією та Туреччиною, що дозволило опосередковано позиціонувати себе із західним оборонним альянсом, а також "нормалізація" відносин з СРСР. Лист Хрущова від 22 червня 1954 р. із пропозицією врегулювати радянсько-югославський конфлікт був тріумфально сприйнятий у Белграді як визнання Югославії у соціалістичному світі при збереженні власних принципів позаблоковості. Водночас югославське політичне керівництво розглядало претензію на автономне лідерство у світовому комуністичному русі як інструмент захисту від домінування від будь-якої з наддержав. У звіті Оперативно-координаційної ради США з цього приводу зазначалося, що сприятлива міжнародна кон'юнктура розширила "свободу дій" Белграда, дозволивши йому зменшити залежність від Заходу та підвищувати міжнародний престиж через декларування віддаленості від блоків (U.S. Department of State, 1955).

Зміцнення стратегічних позицій Югославії між двома блоками дозволило перейти до активної розбудови мережі союзів у деколонізованих країнах глобального Півдня, де у політичному житті помітну роль відігравали соціалістичні партії, хоча така політика й була тонким дипломатичним балансуванням. Саме тому, виступаючи в індійському парламенті у грудні 1954 р., Тіто всіляко спростовував намагання побачити в об'єднані Югославії з країнами Азії спробу створення "третього блоку". Прагнучі зміцнити свої політичні позиції, Белград просував ідеї демократизації міжнародної системи, виступав проти колоніальної політики великих держав, засуджував практику поділу світу на сфери інтересів, пропагував позаблоковість, рівність та активне співіснування між державами та націями з різними політичними системами (Tito, 1954). Відносини з країнами Південної Азії та Близького Сходу, закладені під час дипломатичних вояжів маршала Тіто, підкреслювали претензію Белграда на лідерство у "третьому світі" поза блоковою архітектурою, що згодом утілилося у створенні Руху неприєднання. Саме в Белграді у вересні 1961 р. відбулася перша конференція неприєднаних країн, де рух отримав офіційне оформлення як міжнародна сила, а президент Тіто виступив одним із головних ініціаторів створення блоку, перетворивши Белград на центр альтернативної світової дипломатії, формально незалежної від Вашингтону та Москви. Зауважимо також, що ідеї "тітоїзму" як націонал-комуністичного руху, що відкидав "васальні" відносини, відстоюючи невтручання у внутрішні справи та незалежність країн, мали значну привабливість у країнах Азії та Африки, де, за спостереженням Р. Нібура, "югославський шлях конкурував за ідеологічний простір із радянськими, китайськими та західними моделями" (Niebuhr, 2019, p. 116).

Американські розвідувальна та аналітичні структури системно моніторили вплив так званого "югославського чинника" на динаміку міжнародного протистояння. У програмних документах Ради національної безпеки США наголошувалося, що підтримка Белграда була спрямована насамперед на "захист югославської незалежності від радянського тиску та потенційного нападу й прагнула втримати режим Тіто на плаву" (U.S. Department of State, 1956). У стратегічних оцінках підкреслювалося, що "неприєднання Югославії до радянського блоку має велике стратегічне значення для безпеки Вільного світу". Зважаючи на геополітичне положення та військовий потенціал, "незалежна Югославія залишає радянський блок без важливих активів і знижує радянську загрозу" в Європі. Аналітики Ради зауважували, що "єресь Тіто" забезпечила Заходу важливий політико-психологічний актив, оскільки являла перший успішний прецедент "відходу комуністичного уряду від радянської орбіти, кинувши виклик контролю Кремля над світовим комунізмом як інструментом радянського імперіалізму" (U.S. Department of State, 1954). З огляду на зростання ролі Руху неприєднання, який загрожував набути суто антизахідного змісту, Югославія сприймалася у Вашингтоні як відносно прийнятний партнер у "третьому світі" порівняно з радикальними установками маоїстського Китаю.

Зважаючи на таку оцінку, в інтересах безпеки Сполучених Штатів було "зміцнення волі та здатності югославської нації захищати свою незалежність", навіть попри принципову опозицію США до югославського комуністичного режиму. Стратегічною метою американської політики щодо Югославії було визначено поступову "переорієнтацію режиму Тіто в напрямку політичної та економічної лібералізації" без прямого втручання у внутрішні справи. Координацію цієї політики було покладено на Оперативно-координаційну раду, а інструментарій підтримки виходив за межі військової та економічної допомоги, охоплюючи заходи публічної дипломатії, включаючи розширення людських контактів. США надавали особливого значення формуванню міжнародного іміджу Югославії як незалежної, відкритої комуністичної держави, заохочуючи свободу пересування, культурні та освітні обміни, а також розвиток туризму. Зокрема, у документах ішлося про необхідність "заохочення тісних зв'язків" Югославії з "націями віль-

ного світу", що було визначено як один із засобів "зміцнення оборони Заходу" та впливу на режим Тіто. В інтересах посилення західного ліберального впливу пропонувалося розвивати "ширші культурні контакти" між американцями та югославами, включаючи як офіційні, так і приватні програми обміну студентами, інтелектуалами, військово-технічним персоналом і приватними особами (U.S. Department of State, 1954).

Стратегічна орієнтація Вашингтону на розвиток прямих міжлюдських контактів як інструмент поширення ліберальних норм і формування довіри була представлена в ухвалі Ради національної безпеки США стосовно Югославії в 1956 р. У документі рекомендувалося активно використовувати "унікальне становище Югославії як незалежної комуністичної держави у Східній Європі", що мало сприяти "послабленню радянської влади в країнах-сателітах". Одним із ключових виявів цієї "унікальності" розглядався розширений режим мобільності із Заходом та свобода пересування, що вигідно вирізняло югославську модель соціалізму. У зв'язку з цим документ пріоритезував "заохочення тісніших політичних, економічних, військових, культурних, туристичних, індивідуальних, технічних та наукових зв'язків між Югославією та країнами Західної Європи" (U.S. Department of State, 1956). Задля посилення ліберального впливу пропонувалося розгортати програми академічних обмінів та спрощувати візові процедури, що засвідчує надання туристичним і гуманітарним контактам системного зовнішньополітичного значення.

Установка американських аналітичних і дипломатичних структур на підтримку Югославії як відкритої та успішної країни "третього шляху", що вирвалася з "кайданів" радянської опіки, органічно збігалася з прагненням югославського керівництва до політичної емансипації та належного статусу у світовій політиці. У такій логіці неприєднання та відкритість югославської Адріатики були перетворені на ключовий зовнішньополітичний актив і символічний бренд, навколо якого вибудовувалася культурна, медійна та туристична політика. Югославська стратегічна комунікація послідовно конструювала образ країни як "нового континенту" між Сходом та Заходом. Це яскраво виявилося у діяльності ілюстрованого журналу "Югославія", який, за спостереженням Т. Ціммерман, поєднував функції пропаганди, путівника й мистецького видання та просував державу як "окремий світ", де адріатичні ландшафти, культурна спадщина, індустріалізація та "прогресивний" суспільний устрій під керівництвом Тіто формували ядро національної та туристичної привабливості. Нова ідеологія просувала "інтернаціоналізм" і "колективний культурний простір", у якому соціалістична ідилія приютила спочатку народи Югославії, а із започаткуванням Руху неприєднання – і народи Азії та Африки. Такий дискурс продукував двовимірний образ Югославії, придатний для різних ідеологічних інтерпретацій – на Сході як "соціалістичну ідилію робочих", а на Заході – як "рай для туристів та споживачів", що доповнювалося візуальним акцентом на дипломатичних подорожах Тіто до Азії та Африки, як доказ міжнародного престижу й визнання (Zimmermann, 2016, p. 475). Подібний образ відтворював англомовний журнал "Yugoslav Live", який у стилі фотожурналістики популяризував Рух неприєднання та співпрацю із "третім світом", формуючи, за С. Фармер, "сонячне зображення Югославії та її особливого "третього шляху"" і водночас зміцнюючи імідж Белграда як центру міжнародної солідарності. Пропаганда та реклама вдало поєднували "югославський шлях" з естетикою національної географії, що створювало привабливий туристичний образ країни за кордоном (Farmer, 2019).

Часткова відкритість Югославії до західної культури, зокрема культури туризму, стала чинником соціально-економічних перетворень і водночас інструментом ідеологічного позиціонування "третього шляху". Уже 1954 р. країна досягла довоєнного рівня міжнародних прибуттів (понад 300 тис.), а в 1960 р. приймала 870 тис. іноземних відвідувачів за середньорічних темпів зростання майже 18,2 %, що істотно перевищувало світові показники. Масовий туризм на Адріатиці супроводжувався державними інвестиціями в готелі, транспорт і сервісну інфраструктуру (Central Intelligence Agency, 1971, p. 7), а публічний дискурс репрезентував узбережжя як "сучасний Вавилон", у якому різні люди "говорять своєю мовою" і "живуть за своїми звичаями", але "уживаються" (Buhin, 2022, p. 192), що відсилало до ідей "мирного співіснування" і "позаблоковості". Пріоритезація туризму на Адріатиці, на думку A. Buhin, "відігравала роль м'якої сили", оскільки чарівність середземноморського культу, одночасно знайомого та екзотичного, "сприяла більш позитивному уявленню про країну, ніж офіційна зовнішня політика" (Buhin, 2022, p. 12).

Подальша інституціоналізація відкритості виявилася у великих інфраструктурних проєктах. Зокрема, будівництві Центрального (1963) та Адріатичного шосе (1965), реалізованих за фінансової підтримки Міжнародного банку реконструкції та розвитку. Обидва об'єкти й на сьогодні залишаються видатними інфраструктурними проєктами, важливим внеском у європейську єдність і справжній бум автомобільного туризму в Європі. Показово, що у звіті оцінної місії Банку експерти підкреслили геополітичне значення інвестицій у будівництво автошляхів (International Bank, 1963, p. III). Наприклад, адріатична траса інтегрувала розрізнені ділянки узбережжя в єдиний транспортний коридор, покликаний збільшити частку автотуристів до приморських курортів, а її будівництво супроводжувалося інвестиціями у велику мережу готелів і мотелів та лібералізацією режиму володіння землею для іноземців (International Bank, 1963, p. 12). Центральна траса простиралася від австрійського до грецького кордону і мала важливе значення для просторової інтеграції роз'єднаних кордонами холодної війни різних частин Європи.

Для розвитку туристичних контактів із Заходом важливу роль відіграла також Угода про повітряний транспорт між Югославією та США, яка перетворила авіасполучення на елемент геополітичного позиціонування країни як відкритої соціалістичної держави. Югославія стала єдиною в Європі керованою комуністами країною, до якої здійснювала регулярні рейси найбільша американська компанія "Pan American", що символічно й практично інтегрувало її у трансатлантичний простір мобільності. Участь Pan Am не обмежувалася перевезеннями, компанія була залучена до програм розвитку та будівництва готельної інфраструктури в Белграді, поєднуючи транспорт, туризм і капіталовкладення в єдиний комплекс "м'якої" економічної присутності Заходу. У квітні 1963 р. Pan Am уклала угоду, яка надавала право здійснювати дві комерційні посадки в Белграді, як на східному, так і на західному напрямках (Murphy, 1968, p. 2–3), закріплюючи за югославською столицею роль транзитного вузла між блоками.

Паралельно з масовими потоками формувався "революційний туризм", пов'язаний із деколонізацією та активністю Белграда у країнах "третього світу". Ліві активісти й інтелектуали з Азії, Африки та Латинської

Америки сприймали югославські моделі "робочого самоврядування" й "неприєднання" як реальну альтернативу блоковій залежності. Водночас туристична дипломатія набувала персоніфікованого виміру через стиль особистої дипломатії Й. Тіто, який заохочував контакти зі світовими знаменитостями, аристократією, митцями та політиками. Острів Светі Стефан на Будванській Рив'єрі був перетворений на фешенебельне місто-готель закритого типу, серед постояльців якого були принцеса Маргарет, Віллі Брандт, Боббі Фішер, Софі Лорен, Карло Понті, Клаудіа Шифер та ін. (Glusac, 2018). Відпочинок VIP-осіб широко висвітлювався в медіа, що опосередковано виступало формою символічного визнання нетипового соціалізму та ефективним інструментом промоції югославської Адріатики.

В умовах біполярності світової політики імперативна югославська "позаблоковість" вимагала балансування між ринками та кредитами Сходу й Заходу та реагування на кризи, створювані наддержавами. Періоди зближення з Москвою майже автоматично спричиняли "прохолоду" із Вашингтоном і скорочення американської допомоги, тоді як радянські інтервенції в Угорщину, Чехословаччину та Афганістан загострювали безпекові питання в Белграді й супроводжувалися розвитком югославсько-американського треку. На початку 1960-х ця динаміка загострилася під впливом Берлінської (1961) та Кубинської криз (1962), які сприяли поширенню у США антикомуністичних настроїв та політизували американську підтримку Белграда. Республіканська партія активно використовувала "югославський чинник" для критики нової адміністрації Дж. Кеннеді, що вплинуло на втрату Белградом режиму "найбільшого сприяння".

У даному контексті заслуговує на увагу аерограма Дж. Кеннана, який був послом США в Югославії за адміністрації Дж. Кеннеді, та висловлював рішуче невдоволення торговельною політикою Конгресу щодо Белграда. У доповіді від листопада 1962 р. він характеризував американський підхід щодо Югославії як "суперечливий, непродуктивний й незадовільний" та запропонував цілісну оцінку попередньої політики "залучення" Югославії. Кеннан фіксував у югославських інститутах і практиках "значні зміни, всі в інтересах Заходу". Економіка, за його словами, значною мірою "переорієнтувалася на Захід", торгівля здійснювалася "переважно до західних країн", а у сфері контактів з іноземцями, поїздок за кордон, доступу до західних ЗМІ та культурних обмінів "застосовувався режим, який був набагато м'якшим, ніж режим будь-якої із країн, що залишилися в блоку". Великі зміни в напрямку більшої лібералізації, зазначав Кеннан, відбулися як у соціальній, так і у політичній системах. "Смаки та інтереси людей, зауважував він, тепер переважали на Захід", що дозволяло підтримувати дружні відносини із західними країнами. Водночас дипломат тверезо оцінював комуністичну заангажованість режиму Тіто, який сприймав американську допомогу "цинічно й без вдячності" (Kennan, 1962).

Кеннан особливо наголошував, що існуючи розбіжності між Белградом і Вашингтоном не скасовували "основних концепцій політики", які діяли з 1948 р. Тут варто зазначити, що у стратегічному плані США не змінювали ставлення до "югославського чинника" протягом усього часу конфронтації з СРСР. Кеннан уважав "нинішнє незалежне становище Югославії" важливим для США, як з позиції його впливу на радянський та китайський блоки, так і щодо впливу на країни, які не приєдналися. Втрата такого положення, на думку Кеннана, загрожувала Сполученим Штатам поверненням Югославії до Східного блоку і погіршенням усієї стратегічної ситуації альянсу НАТО (Kennan, 1962).

Меседжі, які Кеннан надсилав з Белграда, були логічним продовженням його стратегічного бачення ролі "справжньої Югославії", яке він сформулював ще 1948 р. Водночас уже за адміністрацій Дж. Кеннеді та Л. Джонсона ідеї "залучення", спочатку релевантні для югославського кейсу, поступово трансформувалися в основу ширшої стратегії США стосовно Східної Європи. Уже 1961 р. на тлі чергової Берлінської кризи З. Бзежинський і У. Гриффітс публічно закликали відійти від абсолютизації домінуючої доктрини "стримування" і "звільнення" у Східній Європі та перейти до концепції "мирного залучення", ядром якої проголошувалося забезпечення "максимально вільного потоку ідей та людей через національні кордони", проти чого традиційно виступали комуністичні режими (Brzezinski, & Griffith, 1961, p. 645).

На доктринальному рівні ця нова парадигма "мирного залучення" оформилася в "Основах політики національної безпеки" (1962), де кінцевою метою американської політики визначалося входження східноєвропейських країн до "вільного співтовариства націй у процесі мирної еволюції". Документ чітко окреслював ключовий інструментом реалізації цієї мети "політику проникнення", що передбачала "розширення контактів між народами Східної Європи та Заходу на усіх рівнях". Особливий статус у цій програмі надавався Югославії (країна була "окремим випадком" щодо якого пропонувалося підтримувати свободу й незалежність та надавати економічну допомогу) (U.S. Department of State, 1962).

Подальшим розвитком цього стратегічного бачення стала установка адміністрації Л. Джонсона на "наведення мостів" із соціалістичними режимами Європи через заохочення "вільних потоків людей" – туристів, родичів, підприємців, студентів і фахівців. Підготовлена Державним департаментом "Програма дій США у відносинах зі Східною Європою" (1964) безпосередньо передбачала "заохочення потоку туристичних подорожей в обидві сторони сполученням цивільної авіації", створення туристичних офісів та спрощення візових процедур для тимчасових відвідувачів зі Східної Європи (U.S. Department of State, 1964).

В Югославії підтримка свободи пересування та лібералізація режиму мобільності поступово перетворилися на одну з визначальних характеристик ліберальних реформ і зовнішньополітичної ідентичності як "найбільш вільної та відкритої комуністичної нації" (Human Rights Watch, 1989). Важливі кроки зі спрощення візового режиму були зроблені у 1961 р., коли громадянам окремих держав було запропоновано можливість отримання туристичної візи при в'їзді в країну. Політика "відкритих кордонів" стосувалася і самих югославів. Спочатку була легалізована трудова міграція, а з 1965 р. уряд запровадив повну свободу пересування для рядових громадян, що стало "візитною карткою" югославського соціалізму і позитивно вирізняло режим Тіто від кріпосницьких порядків інших соціалістичних режимів Європи.

Кульмінацією ліберальних змін стала масштабна ініціатива з нагоди Міжнародного року туризму (1967), оголошеного ООН у межах глобальної кампанії "Tourism – Passport to Peace". У розвиток власного політичного курсу Белград політизував ініціативу ООН, оголосивши про скасування до листопада 1968 р. усіх візових обмежень для громадян країн, з якими були встановлені дипломатичні відносини. У такий спосіб декларована відкритість кордонів стала новою точкою опори для демонстрації позаблокової ідентичності Югославії та

відкритості режиму, як у східному, так і у західному напрямках. Цей "ліберальний поворот" не залишився поза увагою світових медіа. У редакційній статті журналу "Time" наголошувалося, що "югославський комунізм еволюціонує у бік менш диктаторської – хоча й далекої від демократичної – форми правління". Пов'язуючи процеси внутрішньої лібералізації з прагматичним завданням накопичення твердої валюти, автор звертав увагу на масштаби туристичного потоку, який у 1966 р. сягнув позначки у 2,7 млн відвідувачів західних країн, приваблених розкішними курортами Далмації, дикою природою, казино та першими у комуністичній Європі чоловічими клубами Penthouse, орієнтованими на заможну аудиторію (Yugoslavia: Beyond dictatorship, 1967).

За успіхами югославського туризму уважно стежили аналітики ЦРУ. Розвідувальний меморандум "Роль туризму в Югославський економіці" дозволяє поглибити концептуалізацію туризму як структурного елемента югославської політекономії та транснаціонального актора міжнародних відносин холодної війни, який виступав важливим каналом горизонтальної інтеграції соціалістичної держави в західний простір мобільності, споживання та валюти. Аналітики розвідки недвозначно описували югославський туристичний бум як "історію Попелюшки", порівнюючи країну з Іспанією та фіксуючи стрімкий перехід від маргінального туристичного напрямку 1950-х рр. до актора, який наприкінці 1960-х контролював близько 3 % європейського туристичного ринку. Підсумки туристичного року були вражаючими: вже до кінця десятиліття обсяг туристичного потоку сягнув позначки у 5 млн осіб. Валові надходження зросли з 14 млн дол. на початку 1960-х до майже 250 млн дол. – у 1970 р., а чистий туристичний дохід системно покривав 20–25 % хронічного торговельного дефіциту, відкриваючи шлях індустріалізації та імпорту західного обладнання, залучаючи західні інвестиції в готельну нерухомість і нарощуючи експортний потенціал (Central Intelligence Agency, 1971, p. 2–7).

У цьому наративі туризм постає не просто як допоміжна сфера послуг, а як механізм зовнішньоекономічної трансформації та комплексної взаємозалежності держави, яка ідеологічно симпатизувала Сходу, але активно інтегрувалася у бік тісних контактів із Заходом та претендувала на власну роль у світовій політиці. Близько 83 % іноземного туристичного потоку до Югославії походили із Заходу, причому 95 % – із Західної Європи та США, а основні потоки формували ФРН, Італія та Австрія. На соціалістичні країни Європи, включно з СРСР, припадало близько 16 % іноземців, серед яких понад 60 % були з Чехословаччини. Масові туристичні потоки із країн з вільно конвертованою валютою перетворювали Адріатику на зону повсякденної взаємодії із західним суспільством споживання, створюючи форму горизонтальної інтеграції поза класичними каналами міждержавної торгівлі й дипломатії. За логікою меморандуму, туризм виступав способом "експорту на місці", вбудовуючи соціалістичну економіку у ринкові капіталістичні відносини через присутність західних споживачів, їхню валюту, стандарти сервісу, транспортні та агентські мережі (Central Intelligence Agency, 1971, p. 12).

Попри те, що впродовж 1980-х рр. югославський туризм поступово втрачав своє первісне ідеологічне навантаження, відкритість і мобільність залишалися структурними елементами зовнішньополітичної ідентичності Белграда та одним із ключовим ресурсів його економічного виживання. Наприкінці десятиліття країна входила до десятки найвідвідуваніших у світі, а валютні надходження від туризму перевищували 2 млрд дол. США, перетворившись на головне джерело "твердої" валюти в умовах гіперінфляції. Саме туристичні доходи забезпечували відносну стабілізацію фінансової системи та обслуговування зовнішнього боргу. Водночас концентрація валютних потоків у північно-західних регіонах підживлювала внутрішню конфронтацію, зростання економічного націоналізму та політичну емансипацію адріатичних республік.

Дискусія і висновки

Проведене дослідження дає підстави стверджувати про стрімке зростання міжнародно-політичної ваги туризму, який в умовах холодної війни перетворився на транснаціонального актора світової політики, здатного продукувати стійкі політичні, економічні та символічні ефекти поза межами класичної дипломатії. В умовах блокового протистояння, конфлікту Белграда з Москвою та вигнання із соціалістичного табору залучення туристів стало одним зі шляхів виходу Югославії з дипломатичної ізоляції та демонстрації власного шляху побудови соціалізму.

Лібералізація Югославії через заохочення широких людських контактів – подорожей, туризму, культурних та економічних обмінів – цілеспрямовано підтримувалася Сполученими Штатами, для яких було стратегічно важливо "втримати Тіто на плаву" як незалежного від Москви політичного актора. Саме в цьому контексті позиція "архітектора" політики "стримування" Дж. Кеннана, прихильника режиму Тіто після 1948 р., надає ключ до концептуального розуміння американської політики щодо Белграда, де стримування комунізму доповнювалося логікою "конструктивного залучення", спрямованого на поступову трансформацію режиму через відкритість, економічну взаємодію та включення до західних мереж обміну. У стратегічних розрахунках Вашингтону Югославія розглядалася не тільки як політичний "буфер" на південному фланзі НАТО, а як структурний елемент ширших геополітичних і військових сценаріїв холодної війни, де мобільність і туризм виступали інструментами довгострокового впливу на Східну Європу.

Для Югославії свобода пересування, подорожі та туризм виступали структурним компонентом югославської моделі соціалізму, позаблоковості й неприєднання, важливим ресурсом самопрезентації та зовнішньополітичної ідентичності як сполучного містка між Сходом і Заходом. Подорожі та туризм забезпечували специфічну форму включення до ліберального світового порядку без формального розриву з позаблоковим статусом, поєднуючи економічну вигоду з геополітичною демонстрацією відкритості. Туристична політика та дипломатія Белграда сприяла стабілізації платіжного балансу, інтенсифікації контактів із західними суспільствами та символічному дистанціюванню від радянської моделі соціалізму. У ширшій перспективі югославський кейс підтверджує, що туризм під час холодної війни виступав важливою формою транснаціональної акторності, яка працювала на розмивання біполярних кордонів, спрощення режимів мобільності та просування ліберального світового порядку, у чому роль США була системоутворювальною.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Парфіненко, А. (2025а). Роль туризму як міжнародно-політичного актора в посиленні економічного націоналізму та дефрагментації Югославії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини,* 2(61), 32–39. https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/32-39

Парфіненко, А. (2025b). Свобода подорожей та міжнародний туризм як складові дипломатії "розрядки" (до 50-річчя підписання Гельсінського заключного акту). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини,* 1(60), 36–42. https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/1-60/36-42

Associated Press. (1949, November 19). Yugoslavia as a tourist mecca. *Yugoslavia – Virtual Museum.* https://yugoslavian.blogspot.com/2010/11/associated-press-yugoslavia-as-tourist.html

Boeckh, K. (2014). Allies Are Forever (Until They Are No More): Yugoslavia's Multivectoral Foreign Policy During Titoism. In S. Keil, & B. Stahl (Eds.), *The Foreign Policies of Post-Yugoslav States. New Perspectives on South-East Europe.* Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137384133_2

Buhin, A. (2022). Yugoslav socialism 'flavoured with sea, flavoured with salt': Mediterranization of Yugoslav popular culture in the 1950s and 1960s under Italian influence. *Srednja Europa.* https://hdl.handle.net/1814/75254

Brzezinski, Z., & Griffith, W. E. (1961). Peaceful engagement in Eastern Europe. *Foreign Affairs,* 39(4), 642–654. https://doi.org/10.2307/20029518

Central Intelligence Agency. (1971, July). The role of tourism in the Yugoslav economy (Intelligence memorandum). https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R001700010072-0.pdf

Farmer, S. (2019). Not a new bloc but unity of action in the interest of peace: Yugoslavia and the Third World. In V. Beronja (Ed.), *Glossy communism: Polite propaganda from the Eastern Bloc.* https://scalar.usc.edu/works/testingree381/not-a-new-bloc-but-unity-of-action-in-the-interest-of-peace-yugoslavia-and-the-third-world

Glusac, E. (2018, August 22). Returning to Montenegro. *The New York Times.* https://www.nytimes.com/2018/08/22/travel/montenegro.html

Grandits, H., & Taylor, K. (Eds.). (2010). *Yugoslavia's sunny side: A history of tourism in socialism (1950s–1980s)* (pp. 1–30). Amsterdam University Press. https://doi.org/10.1515/9786155211874-003

Human Rights Watch. (1989). *World report 1989: Yugoslavia.* https://www.hrw.org/reports/1989/WR89/Yugoslav.htm

Information Bureau of the Communist and Workers' Parties. (1948, June). Resolution of the Information Bureau concerning the situation in the Communist Party of Yugoslavia. *Marxists Internet Archive.* https://www.marxists.org/history/ erol/ncm-1/workers-advocate/7-6.html#top

Information Bureau of the Communist and Workers' Parties. (1949, November 29). Communist Party of Yugoslavia in the power of murderers and spies [Resolution]. *Marxists Internet Archive.* https://www.marxists.org/history/erol/ncm-1/workers-advocate/7-6.html#top

Jakovina, T. (2017). Yugoslavia on the international scene: The active coexistence of non-aligned Yugoslavia. In *Yugoslavia from a historical perspective* (pp. 461–515). Helsinki Committee for Human Rights in Serbia.

Kennan, G. F. (1962, November 28). Airgram from the Embassy in Yugoslavia to the Department of State [Limited Official Use]. In *Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Central and Southeastern Europe* (Vol. XVI, Doc. 140). U.S. Department of State. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v16/d140

Konta, C. (2020). *US public diplomacy in socialist Yugoslavia, 1950–70: Soft culture, cold partners.* Manchester University Press. http://www.jstor.org/stable/jj.21995714

Murphy, R. T. (1968). Yugoslavia: Talks, 1968 [Manuscript]. Robert T. Murphy Personal Papers. John F. Kennedy Presidential Library and Museum. https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/rtmpp-029-001#?image_identifier=RTMPP-029-001-p0052

Niebuhr, R. (2018). *Search for a Cold War Legitimacy: Foreign policy and Tito's Yugoslavia.* BRILL.

Niebuhr, R. (2019). The cult of foreign policy: Ideological battles as contested spaces in the early Cold War. In D. Agičić, H. Petrić, & F. Šimetin Šegvić (Eds.), *Zbornik Drage Roksandića* (pp. 159–176). FF Press. https://doi.org/10.17234/9789531759021.11

Pedersen, B., & Noack, C. (Eds.). (2019). *Tourism and travel during the Cold War: Negotiating tourist experiences across the Iron Curtain* (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780429201127

Perovic, J. (2007). The Tito-Stalin Split: A Reassessment in Light of New Evidence. *Journal of Cold War Studies,* 9(1), 32–63.

Rajak, S. (2014). No bargaining chips, no spheres of interest: The Yugoslav origins of Cold War non-alignment. *Journal of Cold War Studies,* 16(1), 146–179. https://doi.org/10.1162/JCWS_a_00432

Romano, A., & Romero, F. (2020). *European Socialist Regimes' Fateful Engagement with the West: National Strategies in the Long 1970s.* Taylor & Francis Group.

Rosenau, J. (1979). Le touriste et le terroriste ou les deux extrêmes du continuum international. *Études Internationales,* 10(2), 219–252. https://doi.org/10.7202/700940ar

Stopić, Z., Niebuhr, R., & Pickus, D. (2024). *Yugoslavia, Nonalignment and Cold War Globalism: Tito's International Rise, Celebrity and Fall* (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003342267

Stubbs, P. (Ed.). (2023). *Socialist Yugoslavia and the Non-Aligned Movement: Social, Cultural, Political, and Economic Imaginaries.* McGill-Queen's University Press. https://doi.org/10.2307/j.ctv37mk25j

Tchoukarine, I. (2014). Yugoslavia's Open-Door Policy and Global Tourism in the 1950s and 1960s. *East European Politics and Societies,* 29(1), 168–188. https://doi.org/10.1177/0888325414551167

Taylor, K., & Grandits, H. (2010). Tourism and the making of socialist Yugoslavia: An introduction. In H. Grandits & K. Taylor (Eds.), *Yugoslavia's sunny side: A history of tourism in socialism (1950s–1980s)* (pp. 1–30). Amsterdam University Press. https://doi.org/10.1515/9786155211874-003

Tito, J. B. (1954). Speech in the Indian parliament. *Selected speeches and articles, 1941–1961* (pp. 158–166). Naprijed.

U.S. Department of State. (1948a, June 30). The attitude of this government toward events in Yugoslavia. In *Foreign Relations of the United States, 1948, Eastern Europe; The Soviet Union* (Vol. IV, Doc. 702).

U.S. Department of State. (1948b, January 4). The Ambassador in Yugoslavia (Cannon) to the Secretary of State (Telegram). In *Foreign Relations of the United States, 1948, Eastern Europe; The Soviet Union* (Vol. IV, Doc. 686).

U.S. Department of State. (1954, February 6). Statement of policy by the National Security Council (NSC 5406/1): United States policy toward Yugoslavia. In *Foreign Relations of the United States, 1952–1954, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean* (Vol. VIII, Doc. 688).

U.S. Department of State. (1955, April 13). Progress report on NSC 5406/1: United States policy toward Yugoslavia. In *Foreign Relations of the United States, 1955–1957, Central and Southeastern Europe* (Vol. XXVI, Doc. 241).

U.S. Department of State. (1956, January 9). National Security Council report (NSC 5601): United States policy toward Yugoslavia. In *Foreign Relations of the United States, 1955–1957, Central and Southeastern Europe* (Vol. XXVI, Doc. 270).

U.S. Department of State. (1962, June 22). Basic national security policy. *In Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Arms control; national security policy; foreign economic policy* (Vol. VII–IX, Doc. 271).

U.S. Department of State. (1964, June 3). Paper prepared in the Department of State: NSAM 304 action program for U.S. relations with Eastern Europe. *In Foreign Relations of the United States, 1964–1968, Eastern Europe* (Vol. XVII, Doc. 12).

Zimmermann, T. (2016). The visualization of the Third Way in Tito's Yugoslavia. In J. Bazin, P. Glatigny, & P. Piotrowski (Eds.), *Art beyond borders: Artistic exchange in Communist Europe (1945–1989)* (pp. 473–484). Central European University Press. https://doi.org/10.1515/9789633860847-038

Uvalić, M. (2018, March 27). The rise and fall of market socialism in Yugoslavia. *DOC Research Institute.* https://doc-research.org/2018/03/rise-fall-market-socialismyugoslavia/

Yugoslavia: Beyond dictatorship. (1967, January 20). TIME. http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,843306,00.html

References

Associated Press. (1949, November 19). Yugoslavia as a tourist mecca. *Yugoslavia – Virtual Museum.* https://yugoslavian.blogspot.com/2010/11/associated-press-yugoslavia-as-tourist.html

Boeckh, K. (2014). Allies Are Forever (Until They Are No More): Yugoslavia's Multivectoral Foreign Policy During Titoism. In S. Keil, & B. Stahl (Eds.), *The Foreign Policies of Post-Yugoslav States. New Perspectives on South-East Europe.* Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137384133_2

Buhin, A. (2022). Yugoslav socialism 'flavoured with sea, flavoured with salt': Mediterranization of Yugoslav popular culture in the 1950s and 1960s under Italian influence. *Srednja Europa.* https://hdl.handle.net/1814/75254

Brzezinski, Z., & Griffith, W. E. (1961). Peaceful engagement in Eastern Europe. *Foreign Affairs,* 39(4), 642–654. https://doi.org/10.2307/20029518

Central Intelligence Agency. (1971, July). The role of tourism in the Yugoslav economy (Intelligence memorandum). https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R001700010072-0.pdf

Farmer, S. (2019). Not a new bloc but unity of action in the interest of peace: Yugoslavia and the Third World. In V. Beronja (Ed.), *Glossy communism: Polite propaganda from the Eastern Bloc.* https://scalar.usc.edu/works/testingree381/not-a-new-bloc-but-unity-of-action-in-the-interest-of-peace-yugoslavia-and-the-third-world

Glusac, E. (2018, August 22). Returning to Montenegro. *The New York Times.* https://www.nytimes.com/2018/08/22/travel/montenegro.html

Grandits, H., & Taylor, K. (Eds.). (2010). *Yugoslavia's sunny side: A history of tourism in socialism (1950s–1980s)* (pp. 1–30). Amsterdam University Press. https://doi.org/10.1515/9786155211874-003

Human Rights Watch. (1989). *World report 1989: Yugoslavia.* https://www.hrw.org/reports/1989/WR89/Yugoslav.htm

Information Bureau of the Communist and Workers' Parties. (1948, June). Resolution of the Information Bureau concerning the situation in the Communist Party of Yugoslavia. *Marxists Internet Archive.* https://www.marxists.org/history/erol/ncm-1/workers-advocate/7-6.html#top

Information Bureau of the Communist and Workers' Parties. (1949, November 29). Communist Party of Yugoslavia in the power of murderers and spies [Resolution]. *Marxists Internet Archive.* https://www.marxists.org/history/erol/ncm-1/workers-advocate/7-6.html#top

Jakovina, T. (2017). Yugoslavia on the international scene: The active coexistence of non-aligned Yugoslavia. In *Yugoslavia from a historical perspective* (pp. 461–515). Helsinki Committee for Human Rights in Serbia.

Kennan, G. F. (1962, November 28). Airgram from the Embassy in Yugoslavia to the Department of State [Limited Official Use]. In *Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Central and Southeastern Europe* (Vol. XVI, Doc. 140). U.S. Department of State. https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1961-63v16/d140

Konta, C. (2020). *US public diplomacy in socialist Yugoslavia, 1950–70: Soft culture, cold partners.* Manchester University Press. http://www.jstor.org/stable/jj.21995714

Murphy, R. T. (1968). Yugoslavia: Talks, 1968 [Manuscript]. Robert T. Murphy Personal Papers. John F. Kennedy Presidential Library and Museum. https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/rtmpp-029-001#?image_identifier=RTMPP-029-001-p0052

Niebuhr, R. (2018). *Search for a Cold War Legitimacy: Foreign policy and Tito's Yugoslavia.* BRILL.

Niebuhr, R. (2019). The cult of foreign policy: Ideological battles as contested spaces in the early Cold War. In D. Agičić, H. Petrić, & F. Šimetin Šegvić (Eds.), *Zbornik Drage Roksandića* (pp. 159–176). FF Press. https://doi.org/10.17234/9789531759021.11

Parfinenko, A. (2025a). The role of tourism as an international political actor in strengthening economic nationalism and the defragmentation of Yugoslavia. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International Relations, 2(61), 32–39. https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/2-61/32-39 [in Ukrainian].

Parfinenko, A. (2025b). Freedom of travel and international tourism as components of détente diplomacy (on the 50th anniversary of the signing of the Helsinki Final Act). Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International Relations, 1(60), 36–42. https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/1-60/36-42 [in Ukrainian].

Pedersen, B., & Noack, C. (Eds.). (2019). *Tourism and travel during the Cold War: Negotiating tourist experiences across the Iron Curtain* (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780429201127

Perovic, J. (2007). The Tito-Stalin Split: A Reassessment in Light of New Evidence. *Journal of Cold War Studies,* 9(1), 32–63.

Rajak, S. (2014). No bargaining chips, no spheres of interest: The Yugoslav origins of Cold War non-alignment. *Journal of Cold War Studies,* 16(1), 146–179. https://doi.org/10.1162/JCWS_a_00432

Romano, A., & Romero, F. (2020). *European Socialist Regimes' Fateful Engagement with the West: National Strategies in the Long 1970s.* Taylor & Francis Group.

Rosenau, J. (1979). Le touriste et le terroriste ou les deux extrêmes du continuum international. *Études Internationales,* 10(2), 219–252. https://doi.org/10.7202/700940ar

Stopić, Z., Niebuhr, R., & Pickus, D. (2024). *Yugoslavia, Nonalignment and Cold War Globalism: Tito's International Rise, Celebrity and Fall* (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003342267

Stubbs, P. (Ed.). (2023). *Socialist Yugoslavia and the Non-Aligned Movement: Social, Cultural, Political, and Economic Imaginaries.* McGill-Queen's University Press. https://doi.org/10.2307/j.ctv37mk25j

Tchoukarine, I. (2014). Yugoslavia's Open-Door Policy and Global Tourism in the 1950s and 1960s. *East European Politics and Societies,* 29(1), 168–188. https://doi.org/10.1177/0888325414551167

Taylor, K., & Grandits, H. (2010). Tourism and the making of socialist Yugoslavia: An introduction. In H. Grandits & K. Taylor (Eds.), *Yugoslavia's sunny side: A history of tourism in socialism (1950s–1980s)* (pp. 1–30). Amsterdam University Press. https://doi.org/10.1515/9786155211874-003

Tito, J. B. (1954). Speech in the Indian parliament. *Selected speeches and articles, 1941–1961* (pp. 158–166). Naprijed.

U.S. Department of State. (1948a, June 30). The attitude of this government toward events in Yugoslavia. In *Foreign Relations of the United States, 1948, Eastern Europe; The Soviet Union* (Vol. IV, Doc. 702).

U.S. Department of State. (1948b, January 4). The Ambassador in Yugoslavia (Cannon) to the Secretary of State (Telegram). In *Foreign Relations of the United States, 1948, Eastern Europe; The Soviet Union* (Vol. IV, Doc. 686).

U.S. Department of State. (1954, February 6). Statement of policy by the National Security Council (NSC 5406/1): United States policy toward Yugoslavia. In *Foreign Relations of the United States, 1952–1954, Eastern Europe; Soviet Union; Eastern Mediterranean* (Vol. VIII, Doc. 688).

U.S. Department of State. (1955, April 13). Progress report on NSC 5406/1: United States policy toward Yugoslavia. In *Foreign Relations of the United States, 1955–1957, Central and Southeastern Europe* (Vol. XXVI, Doc. 241).

U.S. Department of State. (1956, January 9). National Security Council report (NSC 5601): United States policy toward Yugoslavia. In *Foreign Relations of the United States, 1955–1957, Central and Southeastern Europe* (Vol. XXVI, Doc. 270).

U.S. Department of State. (1962, June 22). Basic national security policy. *In Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Arms control; national security policy; foreign economic policy* (Vol. VII–IX, Doc. 271).

U.S. Department of State. (1964, June 3). Paper prepared in the Department of State: NSAM 304 action program for U.S. relations with Eastern Europe. *In Foreign Relations of the United States, 1964–1968, Eastern Europe* (Vol. XVII, Doc. 12).

Zimmermann, T. (2016). The visualization of the Third Way in Tito's Yugoslavia. In J. Bazin, P. Glatigny, & P. Piotrowski (Eds.), *Art beyond borders: Artistic exchange in Communist Europe (1945–1989)* (pp. 473–484). Central European University Press. https://doi.org/10.1515/9789633860847-038

Uvalić, M. (2018, March 27). The rise and fall of market socialism in Yugoslavia. *DOC Research Institute.* https://doc-research.org/2018/03/rise-fall-market-socialismyugoslavia/

Yugoslavia: Beyond dictatorship. (1967, January 20). TIME. http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,843306,00.html

Отримано редакцією журналу / Received: 12.03.26
Прорецензовано / Revised: 21.03.26
Схвалено до друку / Accepted: 14.04.26
Опубліковано / Published: 22.05.26

Anatoliy PARFINENKO, PhD (Histor.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0001-5951-0230
e-mail: parfinenko@karazin.ua
V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

TOURISM AS A TRANSNATIONAL ACTOR IN COLD WAR INTERNATIONAL RELATIONS AND THE NON-ALIGNED POLICY OF FORMER YUGOSLAVIA

Background. ***Within the bipolar system of international relations during the Cold War, Yugoslavia occupied an exceptional position as a socialist state that, following its break with the USSR, developed an autonomous model of development and a policy of non-alignment, thereby becoming an important element in the strategic calculations of both superpowers. In this geopolitical context, international tourism transcended its purely economic and cultural functions and acquired the significance of a transnational actor, actively supported by the United States as an instrument of the "peaceful engagement" of Yugoslavia into the Western political and economic sphere. This makes it necessary to conceptualize the international-political potential of tourism through the Yugoslav case as a key non-aligned actor.***

Methods. ***The study is based on an interdisciplinary approach combining core methods of international-political analysis. Systemic, historical-descriptive, and structural-functional methods are employed to conceptualize tourism as an instrument of transnational interaction and an element in the expansion of the liberal world order. The source base is complemented by materials from U.S. diplomatic and intelligence archives, which make it possible to reconstruct how tourist mobility was perceived within American strategic planning.***

Results. ***The research demonstrates that the attraction of Western tourist flows became one of the key pathways through which Yugoslavia emerged from diplomatic isolation after 1948 and an important instrument for its integration into Western networks of economic and cultural exchange without a formal abandonment of non-alignment. Support for freedom of movement, travel, and tourism was embedded in the transformation of U.S. policy from classical "containment" toward a logic of "constructive engagement," aimed at the gradual transformation of the socialist system through openness and interdependence. At the same time, tourism performed an important function in demonstrating an alternative, "more liberal" version of socialism and in distancing Yugoslavia from the Soviet model, enabling Belgrade to position itself as a bridge between East and West and to combine non-alignment with a gradual incorporation into the liberal world order.***

Conclusions. ***It is argued that under Cold War conditions tourism evolved into a significant form of transnational agency capable of generating political, economic, and identity-forming effects beyond the framework of classical diplomacy. The Yugoslav case shows that mobility and tourist exchanges functioned as instruments of long-term influence, contributed to the erosion of bipolar boundaries, and promoted the liberal world order, with the role of the United States being system-forming in this process. Tourism thus emerged as a structural component of Yugoslavia's non-aligned policy and an important factor in the transformation of its foreign-policy identity.***

Keywords: ***Cold War, international tourism, Yugoslavia, transnational actors, non-aligned policy, containment, U.S. foreign policy, liberal world order.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.